

Суший Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент, завідувач лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

a_s_y2000@ukr.net

ПРО НОВІ РОЗРОБКИ, ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПЛОЩИНІ ДОСЛІДЖЕНЬ МАЙБУТНЬОГО

Актуальність дослідження визначається браком фундаментальних наукових розробок, присвячених теоретичному і методологічному обґрунтуванню психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної та предметно-практичної діяльності.

Метою статті є презентація результатів фундаментального наукового дослідження «Психологічні підходи до прогнозування соціальних процесів» (ДР №0120U000155), яке виконувалось у 2020–2022 роках науковим колективом лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Методологія і наукові підходи. Оглядове резюме результатів наукового дослідження і продукції, підготовленої та опублікованої по його завершенні.

Результати. У процесі виконання наукового дослідження колективом виконавців уперше розроблено методологічні засади та обґрунтовано концепцію психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної діяльності, що містить систему психологічних принципів та підходів до прогнозування соціальних процесів, а також побудованих на їх основі теоретичних (соціально-психологічних) моделей розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування. Результати наукового дослідження відображено в п'яти монографіях та навчальній програмі, які разом складають навчальний комплект «Основи психології соціального прогнозування». Поширення у відкритому доступі наукової продукції, підготовленої за результатами наукового дослідження, дає змогу всім, кого цікавить проблематика досліджень майбутнього та соціального прогнозування, дізнатися більше про можливості та потенціал соціально-психологічної науки в цій царині.

Практична значущість результатів полягає в легітимації статусу соціально-психологічної науки у сфері соціальної прогностики та обґрунтуванні загальнометодологічних засад психології соціального прогнозування, що відкриває широкі перспективи для практичного соціально-психологічного забезпечення соціального прогнозування. Психологічне забезпечення соціального прогнозування методологічно посилюватиме прогнозування соціальних явищ і процесів, що може суттєво поліпшити управлінську спроможність якісно задовольняти актуальні суспільні потреби. Оволодіння теоретичними та методологічними засадами психологічного забезпечення соціального прогнозування розширюватиме фахові компетентності експертної діяльності, необхідні для успішного виконання експертних завдань у сфері соціального прогнозування як на коротко-, так і далекострочкову перспективу.

Ключові слова: соціальна психологія; соціальне прогнозування; психологія соціального прогнозування; публічне управління; соціальні зміни.

Sushyi Olena V.

Dr. of Public Administration,

Head of Laboratory for monitoring of social-and-political processes,

Institute of Social and Political Psychology of Ukraine

of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine,

Kyiv, Ukraine.

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

a_s_y2000@ukr.net

ON NEW DEVELOPMENTS, ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE IN THE INTERDISCIPLINARY FIELD OF FUTURES STUDIES

The relevance of the research is due by the lack of fundamental scientific works devoted to the theoretical and methodological substantiation of the psychological support of social forecasting as a theoretical and practical activity.

The purpose of the article is to present the results of the fundamental scholar research «Psychological approaches to forecasting social processes» (DR №0120U000155), carried out in 2020-2022 by the research team of the Laboratory for the Methodology of Psychosocial and Political-Psychological Research ISPP NAES of Ukraine

Methodology and scientific approaches. An overview summary of the results of the research project and scientific papers published since its completion.

Results. The conception and methodological foundations of psychology of social forecasting are substantiated. It contains a system of psychological principles and approaches to the forecasting of social processes, and theoretical (social psychological) models built on their basis for developing strategies and technologies for social forecasting. The results of the research project are presented in five monographs and a curriculum, which together form the «Fundamentals of the Psychology of Social Forecasting» Training Kit. All books prepared as a result of research project are available in the open access. This allows anyone interested in the problems of futures research and social forecasting to learn more about the possibilities and potential of socio-psychological science in this area.

The practical significance of the results lies in legitimizing the status of socio-psychological science in the field of social forecasting and substantiating the general methodological positions of the psychology of social forecasting, which open up new prospects for the practical socio-psychological support of social forecasting. Psychological theory and practice for social forecasting methodologically will be able to strengthen the forecasting of social phenomena and processes, which as a result will significantly increase the managerial ability to qualitatively satisfy urgent social needs. The study the theoretical and methodological foundations of the psychological support of social forecasting – as part of the professional competencies of expert activity – is necessary for the successful implementation of expert tasks in the field of social forecasting, both in the short and long term.

Key words: social psychology; social forecasting; psychology of social forecasting; public management; social changes.

*У широкому розумінні прогностика – це теорія і практика прогнозування,
а у вузькому – наука про закони і способи розроблення прогнозів.
(Соціологія: 100 питань – 100 відповідей)*

Постановка проблеми. Попри всю тривіальність тези, що наукове передбачення соціальних процесів базується на знанні базових принципів прогностики як науки та соціально-прогностичних дослідженнях у різних сферах суспільного життя, її суть дедалі більше проблематизується через ускладнення сучасного світу й невизначеність траєкторій його розвитку, що, відповідно, суттєво знижує потенціал наукового осмислення та прогнозування соціальних змін, особливо в умовах, за яких традиційні способи прогнозування швидко застарівають. Як передбачити ймовірні наслідки соціальних процесів чи визначити оптимальні шляхи розвитку суспільства загалом, якщо складні проблеми соціального розвитку та системні зміни, необхідні для їх вирішення, є, по-перше, багатофакторними, багаторівневими та багатоаспектними; по-друге, потребують свого розгляду з урахуванням контексту та обставин; і ще й, по-третє, вимагають застосування інтегрованих (комплексних) підходів, тобто використання поряд з об'єктивними індикаторами також і суб'єктивних показників? Порушені питання спонукали науковий колектив лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України замислитися над проблемою інтеграції соціально-психологічного

знання і соціальної прогностики, де наразі відчувається гостра нестача адекватної артикуляції питань психологічного забезпечення соціального прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині академічних видань спостерігається брак фундаментальних наукових розробок, присвячених теоретичному та методологічному обґрунтуванню психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної та предметно-практичної діяльності. Опосередковано тут даються взнаки різні чинники, серед яких, наприклад: стан розвиненості сфери досліджень майбутнього, певна відмінність методологічних традицій, брак потужних емпіричних баз, які б містили моніторингові дані суто соціально-психологічного гатунку, тощо. Проте це не означає, що наукова спільнота обходить своєю увагою методологічні питання соціального прогнозування.

У зарубіжних дослідженнях з проблематики соціального прогнозування немає жорсткої класифікації підходів, принципів та методів дослідження майбутнього, а методологія передбачає визначення конкретних інструментів для розв'язання конкретних проблемних питань. Тож у наукових публікаціях представлено чималий арсенал методів, зокрема й соціально-психологічних, які використовують у прогностичних дослідженнях і застосовують для вирішення конкретних проблемних питань (Curry, 2015; Glenn, & Gordon, 2009; Slaughter, & Inayatullah, 1996–2005).

Натомість для (пост)радянської наукової школи більш характерним було і є тяжіння до філософського-методологічного осмислення як онтологічних, так і епістемологічних імплікацій, що зумовило переважно філософську візію соціальної прогностики в соціогуманітарному пізнанні, та й наявні центри аналізу і прогнозу радше вдавалися до звичайних пророцтв, ніж намагалися наблизитися до вирішення завдань наукового дослідження проблематики майбутнього (Горбатенко, 2010). Попри беззаперечну актуальність запиту на психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів (особливо для сучасної України) лунають лише поодинокі заклики до легітимації статусу соціально-психологічної науки у сфері соціальної прогностики та обґрунтування загальнометодологічних засад психології соціального прогнозування (Слюсаревський, 2003; 2019). Дотепер соціальні і політичні психологи, порушуючи питання прогнозування соціальних явищ і процесів, у кращому разі, наштовхуються на дещо зверхнє ставлення до таких виступів з боку академічної спільноти або, у гіршому разі, це сприймається як зазіхання на проблематизацію питань, що виходять за межі власне предметного поля психологічної науки.

Важливим зрушенням у річищі вирішення проблеми інтеграції соціально-психологічного знання та соціальної прогностики стало фундаментальне наукове дослідження «Психологічні підходи до прогнозування соціальних процесів» (ДР №0120U000155), виконане в лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень¹ Інституту соціальної та політичної психології НАПН України у 2020–2022 роках. Стислий огляд та презентація отриманих результатів наукового дослідження визначає мету пропонованої публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою наукового дослідження «Психологічні підходи до прогнозування соціальних процесів» стало обґрунтування психологічних принципів розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування. Щоб досягти цієї мети, потрібно було вирішити такі першочергові і стратегічно важливі завдання:

- 1) розробити психологічно обґрунтовані підходи до здійснення прогнозування соціальних процесів;
- 2) запропонувати систему психологічних принципів розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування;
- 3) визначити основні напрями застосування психологічних підходів до

¹ Склад виконавців наукового дослідження: керівник – завідувач лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень, д. н. держ. упр., доцент Суший О. В.; виконавці: чл.-кор. НАПН України, д. психол. н., проф. Татенко В. О.; чл.-кор. НАПН України, д. філос. н., проф. Гнатенко П. І.; д. психол. н., проф. Малхазов О. Р.; д. психол. н., с. н. с. Жовтянська В. В.; д. психол. н., с. н. с. Плющ О. М.; к. філос. н., доцент Данилова Т. В.; к. психол. н. Кухарук О. Ю.

прогнозування соціальних процесів.

Передбачалось, що загалом результати дослідження матимуть високу наукову значущість, оскільки у своїй сукупності створюватимуть фундамент для досягнення більш *амбітної мети* – формування теоретико-методологічного і методичного базису для психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної та предметно-практичної діяльності.

Підтвердженням вагомому внеску у вирішення означеної проблеми та виправданості висунутих високих очікувань, власне, слугує центральне положення наукової новизни, яким заявлено, що в процесі виконання наукового дослідження колективом виконавців *вперше*:

- розроблено методологічні засади та обґрунтовано концепцію психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної діяльності,
- що містить систему психологічних принципів та підходів до прогнозування соціальних процесів,
- а також побудованих на їх основі теоретичних (соціально-психологічних) моделей розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування.

Основний зміст результатів дослідження, що підтверджують успішне досягнення поставлених цілей, резюмовано у вигляді таких підсумкових тез.

Запропоновано теоретичні підходи до соціально-психологічного прогнозування соціальних процесів, визначено основні напрями їх застосування, а саме:

– суб'єктний підхід у прогнозуванні макропроцесів суспільного розвитку (В. Жовтянська),

– аксіологічний підхід у прогнозуванні динаміки ціннісних преференцій (О. Малхазов),

– ідентичнісно-поведінковий підхід у прогнозуванні соціально-психологічної резиліентності в ситуації тривалого травматичного стресу (О. Кухарук),

– синергетичний підхід у моделюванні процесів самоорганізації колективних суб'єктів (О. Плющ).

З позицій суб'єктно-вчинкового підходу (В. Татенко) та національної психології (П. Гнатенко) досліджено та розкрито потенціал феноменів колективної інтуїції та національної ідентичності, відповідно, як механізмів прогнозування подій суспільного життя.

Розроблено дворівневу систему методологічних принципів психологічного забезпечення соціального прогнозування (О. Суший).

Система теоретичних положень та принципів першого порядку становлять методологічний базис (системні умови) для розроблення психологічно обґрунтованих стратегій і технологій прогнозування. Серед них, зокрема, такі:

– принцип онтологічної рівноцінності індивідуальних і надіндивідуальних форм психіки;

– принцип історико-культурної контекстуальності;

– принцип психосоціальної синдромності соціальних явищ і процесів тощо.

Теоретичні положення та принципи другого порядку конкретизовано через вищеназвані соціально-психологічні підходи для прогнозного дослідження соціальних (соціально-психологічних) явищ і процесів. Ідеться про:

– принципи прогнозування соціальної поведінки та прогнозування соціальної резиліентності на основі соціальної ідентифікації;

– принципи моделювання соціальних явищ для прогнозування їхнього розвитку;

– принципи моделювання процесів самоорганізації колективних суб'єктів;

– принципи побудови математичної моделі для прогнозування в соціально-психологічних дослідженнях загалом та прогнозування динаміки ціннісних преференцій зокрема;

– принципи соціально-психологічного дослідження можливостей колективної інтуїції в прогнозуванні соціальних явищ;

– принципи соціально-психологічного забезпечення соціального прогнозування в контексті національної психології.

Запропоновану систему теоретичних положень, методологічних принципів і підходів доповнює низка розроблених оригінальних авторських теоретичних (соціально-психологічних) моделей прогнозування, а саме:

– п'ятифакторна прогностична модель суспільного розвитку на коротко- і середньострокову перспективу (В. Жовтянська);

– модель суспільного розвитку для прогнозування макросоціальних процесів на довгострокову і далекострочкову перспективу (В. Жовтянська);

– модель соціального прогнозування динаміки ціннісних преференцій у кризовому суспільстві (О. Малхазов);

– критеріальна модель прогнозування подій суспільного життя (В. Татенко).

Результати наукового дослідження відображено в п'яти монографіях: одна колективна (Суший (ред.) та ін., 2023), чотири індивідуальні монографії (Гнатенко, 2021; Гнатенко, 2022; Татенко, 2023; Плющ 2023) – та навчальній програмі. Їх поширення у відкритому доступі дає змогу всім, кого цікавить проблематика досліджень майбутнього та соціального прогнозування, дізнатися про можливості та потенціал соціально-психологічної науки в цій царині. Заважаючи на обмеження обсягу цієї публікації, далі оглядово представляємо анонсовані наукові праці.

Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів : монографія / О. Суший (наук. ред.) ; авт. кол.: Т. Данилова, В. Жовтянська, О. Кухарук, О. Малхазов, О. Суший ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 171 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sushiy2023kmono.pdf>

Колективна монографія найбільш повно розкриває логіку наукового дослідження та вперше представляє комплексне обґрунтування теоретичних і методологічних засад психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної та предметно-практичної діяльності. Разом з авторами допитливий читач матиме змогу поміркувати про можливості та обмеження психологічних досліджень для прогнозування соціальних процесів, дізнатися про психологічні принципи розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування, ознайомитися з оригінальними авторськими ідеями щодо застосування психологічних підходів у прогнозуванні соціальних процесів та суспільного розвитку загалом, а також замислитися про перспективи соціально-психологічного прогнозування процесів повоєнного відновлення України.

Татенко В. О. Колективна інтуїція в прогнозуванні соціальних явищ : монографія / В. О. Татенко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 100 с. (планова) URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/tatenko-mon2023.pdf>

У монографії вперше представлено результати психологічного дослідження колективної інтуїції як механізму прогнозування соціальних явищ. На читача очікують захопливе занурення у світ інтуїтивної активності людини та неминуча зустріч з проблемними моментами в розумінні її природи. Разом з автором читач дізнаватиметься, чому в основу формування уявлень про сутність інтуїтивного покладено категорії несвідомого та ірраціонального. Ознайомиться з оригінальним авторським концептуальним тлумаченням поняття «колективна інтуїція» та дізнається про чинники та умови її ефективного функціонування в ролі соціально-психологічного механізму прогнозування соціальних явищ. Усе це стане в пригоді на шляху опанування теоретичних та методологічних засад соціально-психологічного дослідження участі колективної інтуїції в процесі прогнозування соціальних явищ.

Гнатенко П. І. Соціальне прогнозування: від Платона до Фукуями : монографія / П. І. Гнатенко. Київ : Наукова думка, 2021. 170 с.

Попри те, що монографія присвячена важливій та актуальній проблемі – соціального прогнозування, її автор пропонує читачеві замислитися над питанням: «Наскільки соціальні прогнози були актуальними і реалістичними в процесі історичного розвитку?». У пошуку відповіді на поставлене питання автор звертається до вчень найвидатніших мислителів минулого: Античність представлена вченнями Платона й Аристотеля; епоха Відродження – ученнями Т. Мора і Т. Кампанелли; XIX ст. – комуністичною утопією К. Маркса в контексті

його вчення про природу людини; зрештою, ХХ – початок ХХІ ст. – ученням відомого футуролога Ф. Фукуями. Чи знайшов автор відповідь на своє питання? Яку саме? Про це та інше читач дізнається зі сторінок монографії.

Гнатенко П. І. Феномен ідентичності : монографія / П. І. Гнатенко. Вінниця : Твори, 2021. 194 с.

Монографія представляє результати психологічного дослідження феномену ідентичності як механізму прогнозування соціальних явищ. Аналізуються джерельні витoki формування і становлення цього поняття, зокрема погляди Платона й Августина, у вченнях яких уперше розглянуто внутрішній світ людини, її духовне начало. Досліджуються діалектико-методологічні принципи формування ідентичності у філософії Гегеля, а також погляди на ідентичність Фрейда, Габермаса, Гантінгтона, Фукуями.

Плющ О. М. Соціально-психологічні стратегії побудови суспільства : монографія / О. М. Плющ. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023.

У монографії представлено тринитарну методологію, згідно з якою суспільство постає як текст, що конструюється колективним автором. Складність організації цього автора та особливості його культури зумовлюють побудову проекту суспільства. Соціально-психологічні стратегії задають напрями розвитку суспільства у світі, що змінюється, обумовлюючи способи конструювання колективним автором спільного майбутнього разом з іншими країнами світу.

Основи психології соціального прогнозування: робоча програма навчальної дисципліни: третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти, система післядипломної освіти; спеціальність 053 «Психологія»; галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки / [за наук. ред. О. В. Суший ; розробники: О. В. Суший, Т. В. Данилова, В. В. Жовтянська, О. Ю. Кухарук, О. Р. Малхазов, В. О. Татенко] ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 21 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sushiy-programa2022.pdf>

Вивчення навчальної дисципліни забезпечуватиме майбутніх фахівців систематизованим знанням про теоретичні положення, методологічні принципи та підходи, що становлять основу психологічного забезпечення соціального прогнозування; розвиватиме вміння соціально-психологічного прочитання проблем прогнозування соціальних процесів і явищ; надихатиме на соціально-психологічні новації в річищі розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування. Навчальну програму адресовано здобувачам вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня, слухачам закладів підвищення кваліфікації системи вищої та післядипломної освіти, слухачам і замовникам на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері державного управління, а також усім, кого цікавить проблематика досліджень майбутнього та соціального прогнозування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Квінтесенція проведеного фундаментального дослідження, що підсумовує його теоретичну значущість та наукову новизну отриманих результатів, полягає в легітимації статусу психологічного знання про внутрішній (психічний) зміст соціальних явищ і процесів, закономірності їхнього перебігу і розвитку у сфері соціальної прогностики, що відкриває широкі перспективи для представників психологічної спільноти на «законних» – теоретичних і методологічних – засадах працювати в напрямі практичного соціально-психологічного забезпечення соціального прогнозування.

Проведене дослідження не тільки дає уявлення про потенціал соціально-психологічної науки у вивченні та прогнозуванні соціальних явищ і процесів. Збільшення систем координат у міждисциплінарному полі досліджень майбутнього, а саме прогнозування соціальних явищ і процесів під специфічним – соціально-психологічним – кутом зору і за допомогою специфічних – соціально-психологічних – засобів, методологічно посилюватиме наукове прогнозування загалом. Психологічне забезпечення соціального прогнозування зробить процес наукового прогнозування більш цілісним, а його результати – прогнози – більш точними, що може суттєво поліпшити управлінську спроможність якісно задовольняти актуальні суспільні потреби.

Важливо також підкреслити освітньо-наукову значущість результатів проведеного фундаментального наукового дослідження, які узагальнено та представлено як навчальний комплект «Основи психології соціального прогнозування» (навчальна програма і чотири монографії). Навчальний комплект – інноваційна освітньо-наукова розробка, яка ознайомлює з теоретичними і методологічними засадами психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної і предметно-практичної діяльності та розкриває потенціал соціально-психологічної науки у сфері вивчення і прогнозування соціальних явищ та процесів. Оволодіння теоретичними і методологічними засадами психологічного забезпечення соціального прогнозування розширить фахові компетентності експертної діяльності, зокрема дасть їй змогу зосередитися на психологічній обґрунтованості знань та розвитку відповідних умінь, необхідних для успішного виконання експертних завдань у сфері соціального прогнозування як на коротко-, так і далекострокову перспективу.

Список використаних джерел

Гнатенко, П. І. (2021). *Соціальне прогнозування: від Платона до Фукуяма*. Київ: Наукова думка.

Гнатенко, П. І. (2022). *Феномен ідентичності*. Вінниця: Твори.

Горбатенко, В. (2010). Вікна в майбутнє: перспективи становлення галузевої футурології. *Політичний менеджмент*, 2, 98–108.

Плющ, О. М. (2023). *Соціально-психологічні стратегії побудови суспільства*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Подольська, Є. А., & Подольська, Т. В. (2009). *Соціологія: 100 питань – 100 відповідей*. Київ: Інкос. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12177.html>

Слюсаревський, М. М. (2003). Про деякі гносеологічні умови достовірності та прогностичної значущості соціально-психологічних досліджень (на прикладі вивчення зв'язку соціальної напруженості із соціальним протестом). *Наукові студії із соціальної та політ. психології*, 7 (10), 3–22.

Слюсаревський, М. М. (2019). *Несходимі терени Психеї: маршрути наукового пізнання: вибрані праці*. Київ: Талком.

Суший, О. (Ред.), Данилова, Т., Жовтянська, В., Кухарук, О., & Малхазов, О. (2023). *Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sushiy2023kmono.pdf>

Curry, A. (2015). *The APF methods anthology. Compass Special Edition*. URL: <https://www.apf.org/page/Compass>

Glenn, J. C., & Gordon, T. J. (Eds.). (2009). *Futures Research Methodology – Version 3.0*. Washington, DC: Millennium Project. URL: <https://www.millennium-project.org/publications-2/futures-research-methodology-version-3-0/>

Slaughter, R., & Inayatullah, S. (2005). *Knowledge base of futures studies* (Professional ed.). Foresight International.

References

Curry, A. (2015). *The APF methods anthology. Compass Special Edition*. URL: <https://www.apf.org/page/Compass> (in English)

Glenn, J. C., & Gordon, T. J. (Eds.). (2009). *Futures Research Methodology – Version 3.0*. Washington, DC, Millennium Project. URL: <https://www.millennium-project.org/publications-2/futures-research-methodology-version-3-0/> (in English)

Hnatenko, P. I. (2021). *Sotsialne prohnozuvannia: vid Platona do Fukuiamy*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Hnatenko, P. I. (2022). *Fenomen identychnosti*. Vinnytsia: Tvory. (in Ukrainian)

Horbatenko, V. (2010). *Vikna v maibutnie: perspektyvy stanovlennia haluzevoi futurolohii. Politychnyi menedzhment*, 2, 98–108. (in Ukrainian)

Plyushch, O. M. (2023). *Sotsialno-psykholohichni stratehii pobudovy suspilstva*.

Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Podolska, Ye. A., & Podolska, T. V. (2009). *Sotsiologiia: 100 pytan – 100 vidpovidei*. Kyiv: Inkos. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12177.html> (in Ukrainian)

Slaughter, R., & Inayatullah, S. (2005). *Knowledge base of futures studies* (Professional ed.). Foresight International. (in English)

Slyusarevskyy, M. M. (2003). Pro deiaki hnoseolohichni umovy dostovirnosti ta prohnostychnoi zachushchosti sotsialno-psykholohichnykh doslidzhen (na prykladi vyvchennia zviazku sotsialnoi napruzhenosti iz sotsialnym protestom). *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 7 (10), 3–22. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M. (2019). *Neskhodymi tereny Psykhei: marshruty naukovooho piznannia : vybrani pratsi*. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Sushyi, O. (Ed.), Danylova, T., Zhovtianska, V., Kukharuk, O., & Malkhazov, O. (2023). *Psykholohichne zabezpechennia prohnozuvannia sotsialnykh protsesiv*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sushiy2023kmono.pdf> (in Ukrainian)